

---

*Hans Renders*

# De Schone Zakdoek 1941-1944

*Een tijdschrift in één exemplaar*

---

*Bemuurde Weerd*

Dag en nacht hetzelfde geruis  
van 't water aan de overkant,  
als het stort over de sluis;  
maar het allang verdwenen huis  
bestaat alleen nog in de hand  
van mijn herinnering bewaard  
waarin ik dromen heb gespaard.<sup>1</sup>

Om aan het ernstig bemoeilijkte kunstzinnig leven toch nog wat vorm te geven, organiseerden Theo van Baaren en Gertrude Pape in het tweede oorlogsjaar 1941 op de Bemuurde Weerd in Utrecht voor hun vrienden de zogenoemde culturele maandagavonden.<sup>2</sup> Zij hadden een uitzonderlijk artistieke vriendenkring, onder wie Ad den Besten, Kees Buddingh', Max de Jong, Piet van Klaveren, Louis Lehmann, Emile van Moerkerken en Ko Rooduyn. De trouwste bezoekers waren Van Baarens blinde mede-theologiestudent Jan Wit en diens begeleider en vriend Perdok (pseudoniem van Henk Schellevis).<sup>3</sup> Het resultaat van deze avonden is *De Schone Zakdoek* geworden. Het tijdschrift dat tot 1981 alleen in mythe-vorm bestond en waarover men tot op de huidige dag geen Nederlandstalige publikatie vindt van meer dan anderhalve bladzijde. Ik zeg expres 'Nederlandstalige', want in Frankrijk is er al wel ruimere aandacht aan besteed. Maar ook in Nederland begint men er steeds meer van overtuigd te raken dat in de geschiedenis van het surrealisme *De Schone Zakdoek* een belangrijke plaats dient te krijgen voor wat ons taalgebied betreft. Dat Utrecht in deze geschiedenis extra aandacht verdient, bleek al uit de documentaire studie van Jan Juffermans, *Met stille trom. Beeldende kunst en Utrecht sinds 1900* (1976). In dit boek komen de surrealistische kunstenaars Moesman en Willy Wagenaar ruim aan bod. Moesman woonde in de tijd waar het hier om gaat tegenover de Bemuurde Weerd.

In 1981 presenteerden Theo van Baaren, C. Buddingh' en Gertrude Pape een bloemlezing uit het tijdschrift, dat van 1941 tot 1944 in een oplage van één exemplaar verscheen. Op de cover van deze bloemlezing staat een beetje schreeuwrig: 'Een boek dat de literatuurgeschiedenis een ander accent zal geven!' Toch is deze constatering niet overdreven,

---

*Hans Renders.* Studeerde geschiedenis en Nederlands aan het Moller-instituut te Tilburg en Nederlandse taal- en letterkunde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.



Omslag van het eerste nummer.

het tijdschrift kan weinig invloed hebben uitgeoefend omdat men het niet kende maar desondanks vertonen de nieuwe bewegingen in de jaren vijftig en zestig overeenkomsten met *De Schone Zakdoek* voor wat hun poëtica betreft.

Theo van Baaren debuteerde als dichter (een jaar daarvoor had hij al een artikel over de Duitse dichter Georg Trakl gepubliceerd) in 1938 in *Opwaartsche Wegen*, schreef ook in *Criterium* en in 1939 verscheen in *Helikon*, het maandblad van de uitgever A.A.M. Stols, zijn debuutbundel *Gedichten*, voordat hij samen met Gertrude Pape de gedachte kreeg een tijdschrift in één exemplaar op te richten. In zijn inleiding op de bloemlezing uit 1981 schreef hij hierover het volgende:

'De bezettende macht had een preventieve censuur ingesteld voor alle publikaties in meer dan vijf exemplaren en aan schrijvers die geweigerd hadden of geweigerd zouden hebben om lid te worden van de cultuurkamer en die sinds kort begonnen waren te publiceren of op het punt stonden dat te gaan doen werd hiermee elke legitieme mogelijkheid

tot publicatie ontnomen. [...] Door een tijdschrift in één exemplaar te “publiceren” onttrokken wij ons niet alleen aan de censuur, maar hadden tevens de mogelijkheid om ook tekeningen en ander eenmalig materiaal op te nemen zonder over technische outillage voor vermenigvuldiging te beschikken. Het blad kon bij Gertrude thuis gelezen worden op de toen al traditionele maandagavondbijeenkomsten. De naam van ons tijdschrift heeft twee wortels. Ook wasmiddelen waren toen juist op de bon gekomen, zodat een schone zakdoek geen vanzelfsprekendheid meer was, maar een luxe werd. De tweede wortel is een gedicht van Morgenstern over Palmström die op een wandeling de behoefte voelt zijn neus te snuiten, maar — uit eerbied voor de hagelwitte [een lezer wees hem erop dat Morgenstern over een rode zakdoek spreekt] reinheid van zijn zakdoek — daarvan afziet en ongesnoten verder gaat.’<sup>4</sup>

Tijdens het doornemen van de ongeveer 1100 pagina’s verdeeld over 36 nummers in 21 afleveringen bleek mij dat het tijdschrift nog veel levendiger is dan de bloemlezing doet vermoeden. Dit is voornamelijk te danken aan het feit dat de bloemlezing in zwart-wit is uitgevoerd en het tijdschrift zelf een bonte verzameling kleuren laat zien, maar ook — en dit is een kritiek op de bloemlezing — dat niet één van de schitterende omslagen die allemaal door Gertrude Pape zijn vervaardigd, is gereproduceerd.

De eerste jaargang telde 12 nummers die maandelijks verschenen, de tweede en de derde jaargang telden ook 12 nummers maar die verschenen tweemaandelijks in dubbel-afleveringen. *De Schone Zakdoek* is uiteindelijk aan de oorlogsomstandigheden ten onder gegaan: ‘Pas toen de steeds verergerende toestand in 1944 alle contact in toenemende mate belemmerde, zoal niet onmogelijk maakte, vond ook het bestaan van *De Schone Zakdoek* zijn einde,’ aldus Theo van Baaren.

Het eerste nummer, dat in april 1941 verscheen, bevat behalve de veelzeggende ‘Beginselverduistering’ van de redactie uitsluitend werk van de redacteuren Theo van Baaren en Gertrude Pape. In dit nummer opereert Van Baaren behalve onder eigen naam of onder zijn initialen ook onder de pseudoniemen Don Jan Nieuwenhuys en Ome Piet. In het vijfde nummer verscheen zijn ‘Wijsheid van overal’ onder de initialen A.B.A. Ook schreef hij onder het pseudoniem Nora Rabenstein het feuilleton ‘Erger dan de dood!!!’. Verder staan in het eerste nummer gedichten, dialogen, tekeningen, surrealistische advertenties en vrolijk gekleurde ‘boomgedichten’ van Gertrude Pape. In de gekleurde bomen hangen bladeren waarop woorden geschreven staan. Wie niet beter weet, zou denken dat het kindertekeningen zijn. De combinatie van beeld en tekst werkt door alle nummers heen als een surrealistisch procédé. Het is niet mijn pretentie om uit te maken in hoeverre dit alles weer is toegepast door de Vijftigers, ik signaleer uitsluitend dat er een overeenkomst is. De bloemlezing die Van Baaren, Buddingh’ en Pape in 1981 publiceerden, is in dit opzicht representatief, dus de lezer kan zich daar zelf een oordeel over vormen. Wel wil ik wat verder gaan in het signaleren van mogelijke poëtische over-



eenkomsten met de teksten die in de jaren zestig dank zij het tijdschrift *Barbarber* aan belangstelling wonnen. In de bloemlezing, die geëntameerd werd door Laurens van Crevelen van Meulenhoff en grotendeels samengesteld werd door C. Buddingh’, ontbreekt een keuze uit de teksten die niet tot de poëzie gerekend kunnen worden maar te kort zijn en niet voldoende pointe hebben voor de categorie proza of aforisme. Ik doel hier op de colloquiale tekstjes zoals die veel in *Barbarber* voorkomen en waarbij de ondertekening vaak achterwege blijft of die in ieder geval niet belangrijk is. Eén zo’n tekst staat in het tweede nummer van *De Schone Zakdoek*; er zijn er veel meer te vinden maar hier gaat het me om een illustratie van het genre:

‘Kinderhoekje Oom Piet

Kyk eens aan, Pietje, dat is flink van je om ons een stukje voor *De Schone Zakdoek* te sturen. Wat toevallig hè dat je net zo heet als ik! Zouden we nog familie kunnen zyn?

De Schone Zakdoek

Ik ben vaak verkouden en heb dan een vuile neus. Dan zegt moeder: Piet, je hebt een vuile neus, waar is je zakdoek gebleven? En dan zeg ik tegen moeder: Moeder, myn zakdoek is ook vuil, hy is nog vuiler dan myn neus. Dan zegt moeder: hier heb je een schone zakdoek. Maar ik vind het zonde om er in te snuiten. Dan zegt moeder: Piet, je hebt een vuile neus, waar heb je je zakdoek gelaten. En dan zeg ik: Moeder, myn zakdoek is veel te schoon om in te snuiten. Dan lacht moeder en zegt: gekke jongen!

Pietje v. B.’

(Het gebruik van 'y' in plaats van ij is in alle afleveringen consequent volgehouden.)

In hetzelfde nummer staan de duidelijk ironisch bedoelde bijdragen van Don Jan Nieuwenhuys: 'raadgevingen voor verliefden' en van Nora Rabenstein 'Voor de huisvrouw'. Ook komen hier voor het eerst de namen L.Th. Lehmann en Jan Wit voor.

Algauw wordt het aantal medewerkers talrijker. 'E. van Moerkerken' is in het derde nummer met de pen door-gestreep en vervangen door het pseudoniem 'Eric Terduyn'. Van Moerkerken had vóór 1940 al enkele malen met André Breton, de vader van het surrealisme, gesproken.<sup>5</sup>

Andere nieuwe namen in dit nummer zijn Ko Rooduyn en Chr.J. van Geel. De vele collages die Van Baaren in *De Schone Zakdoek* plakte, stelde hij voornamelijk samen met behulp van materiaal uit oude jaargangen van de *London News Magazine* en *Sketch*, tijdschriften voor de high-class met veel cultureel nieuws. Nog steeds in het derde nummer zien we ook voor het eerst Jaap Romijn met proza verschijnen. Het vervolg van 'Voor de huisvrouw' is deze keer ondertekend met 'Tante Truus'.

Theo van Baaren vertaalde voor dit nummer werk van William Shakespeare, Ben Janson, Thomas Carew en T.S. Eliot en in zijn rubrieken 'Boeken' en 'Bij gebrek aan beter' komen in de loop van drie jaar aan de orde: Robert Burton, François Rabelais, James Joyce (hiermee is hij dan de eerste in Nederland), Thomas Heywood, Theodor Däubler, Stefan George, Rainer Maria Rilke, F. Bordewijk, Fyodor Dostojewski, Jakob Wassermann en Jan Luyken. In een bespreking over *Der Sturm* (nr. 29/30) in de rubriek 'Bij gebrek aan beter' schrijft Van Baaren: 'De eerste jaargang is vooral belangrijk om de polemiek, de illustraties van Kokoschka en Pechstein [...]. De 3. en 4. jrg. zijn gevarieerder en daardoor interessanter dan de eerste twee. We vinden o.a. illustraties van Kokoschka, Klee, Arp, Picasso, Delauny,

Leger [...]. Franse bijdragen van Apollinaire en Blaise Cendrars.'

'Voor uw lichamelijke verkoudheid  
een schone zakdoek  
Voor uw geestelijke verkoudheid  
DE SCHONE ZAKDOEK'

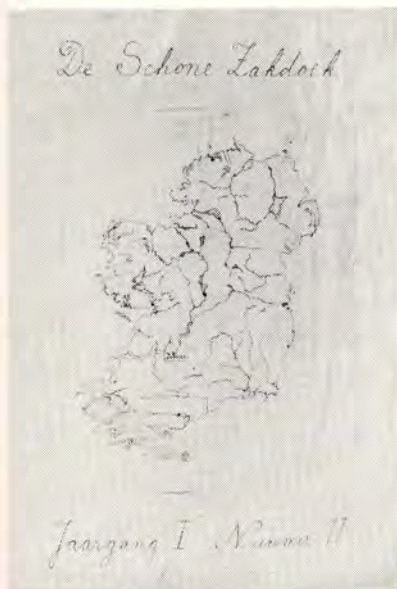
Het tijdschrift had geen politiek doel ('alleen politiek is taboe'<sup>6</sup>) maar de tijdsomstandigheden waren bij voorbeeld door bovenstaande mededeling wel te peilen. Ook in de collages zit zo nu dan een verwijzing naar de oorlog, zoals de twee Duitse soldaten op de collage op p. 81 van de bloemlezing. Maar overheersend zijn deze verwijzingen zeker niet, de kolder om de kolder voert de boventoon. Het derde nummer sluit af met de mededeling:

'VERLOREN  
gaan van Old Dutch naar Modern  
EEN HOOFD  
tegen goede beloning terug te bezorgen  
aan het bekende adres.'

Ook het vierde nummer had nieuwe namen in petto, namelijk A.G. Kloppers, Leo Vroman en Ad den Besten. Allen maakten hun opwachting met poëzie. Gertrude Pape leverde weer een kleurige tekening en Theo van Baaren schreef in 'I scream, you scream': 'I always wanted to write a story, but I never could make up one that satisfied me. Now I have learnt you can't invent a story, you just have to wait till you meet one.' en in 'Are you?': 'This is the story of an author who didn't know what to write about, so he decided to write a story about an author who didn't know what to write about and so decided to tell a story about an author who didn't know what to write about.' Met name in het laatste gedeelte is onmiskenbaar de invloed van Gertrude Stein te herkennen.

Uit het essay uit de rubriek 'Andanti en Arpeggi' van

Omslag van het tweede nummer.



Omslag van het derde nummer.



Omslag van nummer 27/28.



Constantin Polytroop (pseudoniem van Jacob Evenhuis), dat Buddingh' gelukkig in de bloemlezing opgenomen heeft, blijkt duidelijk dat sommige medewerkers van *De Schone Zakdoek* ook polemische pretenties hadden. 'Het "romantisch rationalisme", de formule waarmee ijdertijd door de reclameagenten van een nieuw jongerentijdschrift gesold werd, is in het gunstigste geval een waaijer in de hand van een gezelschapsdame, in het ongunstigste een krant vlak voor de bril van een handelsreiziger.' Het zou hier te ver voeren om precies te omschrijven wie de 'reclameagenten' zijn, maar het nieuw jongerentijdschrift is in ieder geval *Criterium*. Aan het einde van het essay wordt gesproken over 'De nieuwe Nederlandse poëzie'. Het lijkt geen twijfel dat hiermee de poëzie van *De Schone Zakdoek* wordt bedoeld. 'Het voortbrengen tendert naar het voortbrengsel als de bezigheid naar de rust. Deze echter verlangt terug naar de bezigheid. Toepassingen: oorlog en vrede, denken en waarheid, hofmaken en omarming, maar ook slapen en droom.' Het is een oproep om het romantische rationalisme te vervangen door de surrealistische droom, hoewel Theo van Baaren mij vertelde: 'We hebben nimmer aan een programma gedacht, wel was het tijdschrift een artistiek protest tegen de rede, de analyse, het was poly-interpretabel en je kon voortaan een beeld maken waarvan ze vroeger zeiden dat kan toch niet.'<sup>7</sup> Achteraf bekeken kan men wel degelijk spreken van een surrealistische lijn in het tijdschrift. Op de maandagavondjes werd ook nogal eens 'gekruist', met behulp van een houten kruis werden seances uitgevoerd waarbij geesten werden opgeroepen. Gertrude Pape was er niet zo gevoelig voor, maar Theo van Baaren was een sterk medium, volgens hem was het een goede mogelijkheid om het onderbewustzijn een opening naar buiten te geven. Natuurlijk wordt het surrealistische karakter van *De Schone Zakdoek* benadrukt door het toepassen van het collage-procédé, waarbij gebruik werd gemaakt van garen, tickets, fotonegatieven, lapjes stof enzovoort én door het produceren van cadavres-exquis, een manier van poëzie maken waarbij twee of meer personen om de beurt een regel noteren.<sup>8</sup>

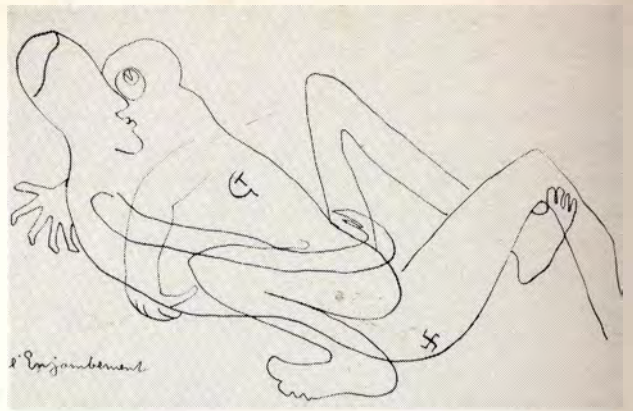
Dit komt allemaal dicht in de buurt van het 'écriture automatique', maar ook van de nonsensikale poëzie. Het bekende gedicht 'De blauwbilgorgel' van C. Buddingh' stond voor de eerste keer in *De Schone Zakdoek* gepubliceerd.

In het vijfde nummer kwam voor het eerst de naam Kees Buddingh' voor (later steeds C. Buddingh'). Het 'Kinderhoekje' van Oom Piet in dit nummer wil ik u ook deze keer niet onthouden:

'Kleine Pietje heeft ons weer een opstelletje gestuurd. Flink zo, jongen. Maar altyd gehoorzaam zyn, hoor, want je weet: moeder heeft altyd gelyk.

Moeder heeft altyd gelyk

Achter ons huis rydt de stoomrups. Moeder zegt ik moet zeggen: trein. Maar vader zegt: zeg jy maar stoomrups, vent. Ik mag nooit op de spoorbaan komen. Moeder zegt: dat is gevaarlijk, dan word ik overreden. Als de pap aangebrand is, wil ik wel graag overreden zyn, want moeder zegt: dan kryg je nooit pap meer van je moesje. Gisteren heb ik op de spoor-



'1'Enjambement', ingestuurd door P. Meeuwsen en A. Witkamp.

baan gespeeld. Nu lig ik in het ziekenhuis. Hoef ik nou nooit meer pap te eten, moeder? vroeg ik. Maar moeder zei: zie je nu wel dat moeder altyd gelyk heeft, nu moet je je hele leven op krukken lopen. En toen lachte moeder.'

Het zesde nummer heeft een zeer kleurig omslag, vervaardigd van rookartikelenverpakkingen. ('In die dagen rookte mijn vrouw veel en rookwaren van enige kwaliteit waren vrijwel niet meer verkrijgbaar. De omslag is dus een uiting van nostalgie.' Theo van Baaren in een brief aan mij d.d. 31-1-1985.) Verder worden weer drie nieuwe namen geïntroduceerd: de dichter/schilder Willem Hussem, Piet van Klaveren en Con Schröders die zo nu en dan ook als 'cons' terugkeert.<sup>9</sup> Piet van Klaveren werkte later ook mee aan *Parade der profeten* en is veertig jaar later weer vertegenwoordigd in *Utrecht in tekst & beeld* (1984) met een gedicht. Willem Hussem, C. Buddingh', Chr. J. van Geel, L. Th. Lehmann en E. van Moerkerken (ook onder zijn pseudoniem Eric Terduyn) zijn mensen die *De Schone Zakdoek* in literair historisch opzicht met *Barbarber* verbinden. Hussem heeft alleen zijn medewerking aan een *Barbarber*-tentoonstelling verleend<sup>10</sup>, maar de overigen zijn in de jaren zestig belangrijke medewerkers van *Barbarber* geweest. Lehmann noemde de humor als overeenkomst tussen de twee tijdschriften (in een brief aan mij d.d. 6-10-1983) en C. Buddingh' vertelde aan Lisette Lewin<sup>11</sup> (en aan mij op 22-11-1983) dat hij *De Schone Zakdoek* als een voorloper van *Barbarber* ziet.

Verscheen het eerste nummer met als ondertitel 'Maandblad onder redactie van Theo van Baaren en Gertrude Pape', in het zesde nummer is het adjectief 'onafhankelijk' toegevoegd. Dit zou vanaf het negende nummer de vaste ondertiteling worden: 'Onafhankelijk maandblad onder redactie van Theo van Baaren en Gertrude Pape'.

Het dubbelnummer 8/9 is niet alleen het eerste dubbelnummer maar ook het eerste themanummer. Er zit ook een echte (halve) schone zakdoek op het omslag geplakt. Op de titelpagina staat 'surrealistennummer'. In dit nummer pas komt officieel voor het eerst de naam Emile van Moerkerken voor. P. Meeuwsen en A. Witkamp stuurden de tekening '1'Enjambement' in. Het stelt een vriend paartje voor, van wie één figuur een hakenkruisje op de billen heeft en de ander de Russische hamer en sikkel onder de arm draagt.

De waanzin aan de macht, moet Van Moerkerken gedacht hebben toen hij zijn collage in dit nummer noemde 'Ook Benito Mussolini is een groot kunstenaar'. Ook stuurde hij oud werk in, het 'objet': 'Le pianiste manqué' is van 1936 (zie de bloemlezing p. 55).

In dit nummer staan veel cadavres-exquis, waaraan mensen meewerkten die zo maar eens meekwamen met iemand van de vaste bezoekers. Theo van Baaren en Gertrude Pape konden in 1984 niet alle initialen meer terugbrengen.

Een hele pagina overliddensadvertenties met als onderschrift:

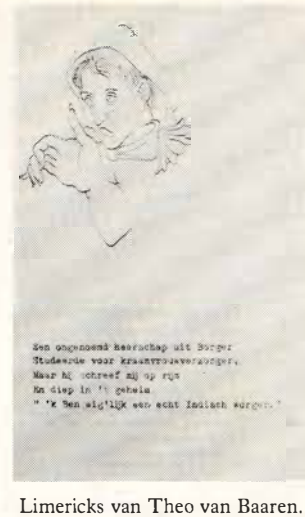
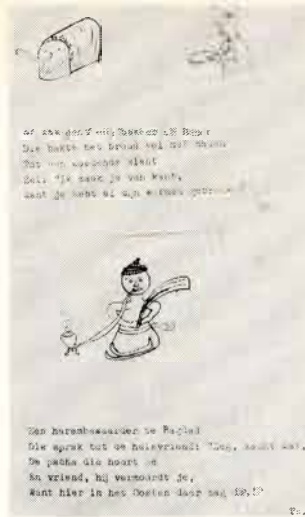
'Ready-printed trouvé par Prof. Dr. P.H. van Moerkerken avec annotations de E. van Moerkerken' doet denken aan de readymade-werkwijze van Marcel Duchamp, wiens invloed ook overduidelijk in *Barbarber* is terug te vinden.

Voor de chronologie: Jacob Evenhuis komt onder deze naam samen met Jan Wit voor het eerst in het tiende nummer voor.

Naast het surrealistennummer zijn de volgende themanummers verschenen:

Nummer 7 is een niet als zodanig geïdentificeerd themanummer met uitsluitend tekeningen en collages.

Het elfde nummer is het limerick-nummer (het is onder-tussen 1942) met onder andere werk van Henk Schellevis



Limericks van Theo van Baaren.

(die vaker onder de naam Perdok meewerkte). De limericks zijn bijna allemaal geïllustreerd, een gedeelte van het hele pak limericks dat toen gemaakt werd is maar opgenomen. De rest bewaren de ex-redacteuren tot op de dag van vandaag zuinig.

Onder een (truc)foto, waar een man met een veter in zijn handen op staat, lezen we de volgende limerick van J. (waarschijnlijk Jan Wit):

'Een schoolhoofd te Leeuwarderadeel  
Bevond men homosexueel.  
Men ontsloeg hem terstond,  
Hij snikte en bond  
Zijn schoenveter fluks om zijn keel.'

Nummer 17/18 is het 'Vertalingennummer' waarin de volgende landen vertegenwoordigd zijn: Spanje, Italië, Engeland, Duitsland, China, Denemarken en zelfs een niet nader te bepalen 'primitief' land. Anthony Bosman maakt in dit nummer zijn entree, hij werd later de redacteur van *Semaphore*, *International review for literature and art*<sup>12</sup> en schreef ooit onder het pseudoniem A. Sylvan. C. Büddingh' schreef 'In memoriam Anthony Bosman' in *Het houdt op met zachtjes regenen* (1978).

Nummer 29/30 is het 'Essay-nummer'. Hier geeft Max de Jong bij voorbeeld zijn mening over een groot aantal auteurs in zijn bijdrage getiteld 'Fragmenten': 'Jacques Perk: Gedichten. Dit gepruts, dat alleen in pretentie een nieuwe tijd inluidde, niet in gehalte, verveelt me onnoemelijk. Ik zal het niet meer inkijken.'

Dat er opzettelijk (dadaïstische) verwarring werd gesticht, blijkt onder andere uit 'Gedicht' (*De Schone Zakdoek* 13/14) van P.H. van Moerkerken, de vader van Emile van Moerkerken, dat gedateerd is met 'nov. 1895' of uit de door Van Baaren samengestelde 'lijst van curiositeiten uit de verzameling van wijlen den heer Lichtenberg'.

In nummer 15/16 een 'Ongepubliceerd vers' van H. Marsman, dat in de bloemlezing op p. 78 te vinden is. In hetzelfde nummer staat 'Nocturne' van Jan Wit.

<p>Met diepe droefheid gieten wij kennis van het plotseling overlijden van onze lieve Moeder, Behoudt en Groetmoeder.</p> <p>Mevr. B. BIET-KOOL in de ouderdom van 63 jaar. Dierd bestond dan ook alleen.</p> <p>L. BIET S. BIET-SCHULVIS J. BIET en wed. J. BIET en wed. J. BIET L. BIET G. BIET</p> <p>Amsterdam, 21 Februari 1938 Wageningen 96 11.</p>	<p>Heden overleed in een kortstondig ziekten onze geliefde Grootmoeder en Tante.</p> <p>BIETJE BIET-KOOL in de ouderdom van ruim 63 jaar.</p> <p>J. KOOL I. KOOL-VAN LOCHTEN K. BIET en wed. J. BIET</p> <p>Amsterdam, 22 Februari 1938 Rijnburgerstraat 62 2e et.</p>	<p>Heden overleed bloemling onze lieve Zuster, Behoudster en Tante Mevrouw.</p> <p>BIETJE BIET-KOOL in de leeftijd van ruim 63 jaar. Haar kleeddracht zal steeds in onze herinnering blijven.</p> <p>LEENDEHT FRANSCHMAN, N. FRANSCHMAN-KOOL en Kinderen. Pam. L. DE HOED. FRANSCHMAN en Kinderen Pam. S. FRANSCHMAN VEEGER en Kind. Pam. DE VRIESCHOUWER. MARGIE FRANSCHMAN en Kind. Pam. P. GOBITE. FRANSCHMAN en Kind. ROSA FRANSCHMAN LIESIE FRANSCHMAN REINA FRANSCHMAN en Verloofde.</p> <p>Amsterdam, 22 Februari 1938 Oude de Weststraat 16 11.</p>
<p>Heden overleed plotseling onze lieve Grootmoeder en Tante.</p> <p>Mevr. BIETJE BIET-KOOL in de ouderdom van 63 jaar. Zij zal steeds in onze herinnering blijven.</p> <p>LOUIS KNEGJE CLARA KNEGJE VLEESCHOUWER LEO JACOB KNEGJE</p> <p>Amsterdam, 22 Febr. 1938 De Oosterveldstraat 11 11.</p>	<p>De 20 Februari 1938 overleed plotseling onze lieve Behoudster, Grootmoeder en tante.</p> <p>Mevr. BIETJE BIET-KOOL in de ouderdom van 63 jaar. Wij zullen u altijd missen en gedenken.</p> <p>LEENDEHT GROOTKROON EVA KOOL-VAN GEENS</p> <p>Amsterdam, 22 Febr. 1938 Rijnburgerstraat 90 11.</p>	<p>Bienseling is van ons overleden onze lieve Zuster en onze lieve Tante.</p> <p>BIETJE BIET-KOOL in de ouderdom van 63 jaar. Wij zullen haar nooit vergeten.</p> <p>MIEUJE WERTHEYM-KOOL S. WERTHEYM Kinderen en Verloofde.</p> <p>Amsterdam, 22 Februari 1938. Rijnburgerstraat 58 2e et.</p>
<p>Met diepe droefheid gieten wij kennis van ons lieve Moeder, behoudt en Groetmoeder.</p> <p>BIETJE BIET-KOOL in de ouderdom van 63 jaar. Wij zullen haar nooit vergeten.</p> <p>ANNE KOOL BEVIE KOOL</p> <p>BIJOM LEVIE KOOL BORA KOOL-VAN DER KAMP RIEKA KOOL DAVID JAN ZANTEN MOPIE KOOL</p> <p>Amsterdam, 22 Febr. 1938 St. Antoniusdreef 15 11.</p>	<p>Heden overleed plotseling onze lieve Vrouw.</p> <p>BIETJE BIET-KOOL in de ouderdom van 63 jaar. Zij, die de overlevende achter hebben, beseffen hoe zwaar dit leed mij treft.</p> <p>JACOB BIET Amsterdam, 22 Febr. 1938. Joden Bressinat 611. De begrafenis heeft plaats Woensdag 23 Febr. 1938.</p>	<p>Heden overleed plotseling onze lieve Tante.</p> <p>BIETJE BIET-KOOL in de ouderdom van 63 jaar. Zij, die de overlevende achter hebben, zullen beseffen, hoe zwaar dit leed ons treft.</p> <p>LEVIE KOOL SARA KOOL Kinderen, adoptiekind MATEJA KOOL SIMON KOOL Lindendijk 1, Rotterdam Amsterdam, 22 Februari 1938</p>
<p>Heden overleed plotseling mijn lieve Zuster en onze lieve Tante.</p> <p>BIETJE BIET-KOOL in de ouderdom van 63 jaar. Het is ons de overlevende achter hebben, zullen beseffen hoe zwaar dit leed ons treft.</p> <p>SALOMON KOOL EVA GRETA ELIZABETH ROGA SARA LEVIE</p> <p>Amsterdam, 22 Febr. 1938. Lafre Huisstraat 11k11a</p>	<p>Heden overleed plotseling onze lieve Moeder. Beseffend en Groetmoeder.</p> <p>BIETJE BIET-KOOL in de ouderdom van 63 jaar. Wij zullen haar altijd gedenken.</p> <p>PEMMA BIET-KNEGJE BARND KNEGJE BEPIE KNEGJE ROOSJE KNEGJE</p> <p>Amsterdam, 22 Febr. 1938. Benedictus 611. Slootweg 14 Jodenbreestraat, 47 11.</p>	<p>Heden overleed met onze droefheid mevrouw.</p> <p>BIETJE BIET-KOOL in de ouderdom van 63 jaar. Namens de Familie.</p> <p>H. WATERMAN</p> <p>Amsterdam, 22 Februari 1938. Waterlooplei 81 11e etage.</p>
<p>Heden overleed onze lieve Behoudster en Groetmoeder.</p> <p>BIETJE BIET-KOOL Haar behoudt tot ons zwaar.</p> <p>ABR. KOOL CAJO KOOL-WAALTB en Kinderen</p> <p>Amsterdam, 22 Februari 1938. Rijnburgerstraat 90 11a.</p>	<p>Plotseling is van ons overleden onze lieve Moeder.</p> <p>Mevr. BIETJE BIET-KOOL in de ouderdom van 63 jaar. Lieve Moeder, rust zacht.</p> <p>BARND BIET SARA BIET ALIJM</p> <p>Amsterdam, 22 Febr. 1938.</p>	<p>Ready-printed trouvé par Prof. Dr. P. H. van Moerkerken avec annotations de E. van Moerkerken</p>

## Nocturne

Stappen, die het ruisen storen  
Van een vreemde nacht,  
Waarin al m'n toebehoren  
Is teruggebracht

Tot geweten en begeren,  
Tot vertrouwde rust,  
— Dat ze my niet langer deren —,  
Vruchteloos gesust.

En ik luister — en m'n handen,  
Die daags vuisten zijn,  
Liggen open door het branden  
Van een nieuwe pijn.

Het zou (bij wijze van spreken) al een studie waard zijn om alle teksten uit de Nederlandse literatuur die 'Nocturne' heten, te onderzoeken. L. Th. Lehmann publiceerde in elk geval zijn gedicht 'Nocturne' in *Barbarber*.

In hetzelfde nummer voor het eerst een bijdrage van Henk van de Graaf. In de rubriek 'Bij gebrek aan beter, Litteraire notities' staat een bespreking van Van Baaren die exact is overgenomen uit het vierde nummer waar hij over de bloemlezing uit het werk van Theodor Däubler schreef. Hier is het stukje alleen met vier regels uitgebreid. Een parodie op de kritiek die zich zelf steeds herhaalt? Het zou goed kunnen want er staan wel meer balorige dingen in dit nummer, zoals: 'Zie de maan schijnt door de bomen. Hebreeuwse vertaling', ondertekend met Jan Wit, Hans Hospers (hier voor het eerst) en Theo van Baaren.

Erg serieus is weer het eerste deel (van de drie) van een essay van Van Baaren over Jan Luyken die hij in de traditie der mystici plaatst. Ook lezen we hier het gedicht 'Bevrijding' van Con Schröders, dat aan Anna Blaman is opgedragen.

In *De Schone Zakdoek* staan nogal wat foto's, meestal van Van Moerkerken. De collages van Van Geel<sup>13</sup> staan steeds als foto van Van Moerkerken afgebeeld. Een paar naakten en ook de bekende foto die Van Moerkerken maakte van Ter Braak, Vestdijk en Du Perron (in nr. 25/26). Op drie daaropvolgende pagina's volgen de afzonderlijke foto's van respectievelijk Ter Braak, Vestdijk en Du Perron. In dit nummer weer twee nieuwe namen, namelijk die van Henk Hospers en Carry van den Heuvel.

Een belangrijk verschijnsel in het verloop van het tijdschrift is de décalcomanie (letterlijke vertaling uit het Frans: overdreven mode of zucht om tekeningen af te drukken). Ook hierin was Van Moerkerken een meester; hij varieerde steeds op dezelfde afbeeldingen die iets hebben van lichtblauwe ijsbergen. Volgens het monotype-systeem werden de afbeeldingen steeds lichter van kleur. In enkele opeenvolgende nummers is zo'n reeks te zien.

Gertrude Pape bewaart een boekje, eveneens in één exemplaar vervaardigd, zonder titel of jaartal vol décalcomanies van haar zelf.

In nummer 27/28 komen twee auteurs voor die niet in de bloemlezing vermeld staan, beiden figureren als dichter.



'Calando' (object) van Chr. J. van Geel.

Het zijn Eddy Evenhuis (geen broer van Jacob), die de bundels *Pan in de stad* (1946) en *Een affaire* (1974) publiceerde en E. den Tex, van wie in 1942 de bundel *Oude winter* verschenen was.

G. Goudriaan (over wie H. Schmidt Degener schreef in *Gerard Goudriaan, 1919-1949. Een Leidse student* (1950), Dolf Verspoor en Henk de Wringer (de naam komt in *Parade der profeten* ook weer terug) komen voor het eerst in het 'October-Novembernummer' van 1943 voor, ook met poëzie. De vestzakopera *Der Mörder* van Theo van Baaren is in 1984 door de auteur wat uitgebreid en heeft als afstudeerproject gefungeerd voor een groep studenten van het conservatorium in Groningen. De uitbreiding was nodig om meer figuren te creëren.

Cok Brinkman publiceert in het voorlaatste nummer de roman in 1 hoofdstuk, 'Pim en Mien'.

In 'Bij gebrek aan beter' in nummer 27/28 schreef Theo van Baaren: 'Mijn onopgevoede smaak voelt zich nog steeds aangesproken tot de draak, mits intelligent geschreven.' De draak gecombineerd met de intelligentie komt in *De Schone Zakdoek* dan ook ruimschoots aan bod.

Pas in 1979, toen er een tentoonstelling over *Parade der profeten* werd gehouden in Utrecht, hoorde Theo van Baaren, toen hij door Jan Praas gevraagd werd om die tentoonstelling te openen, dat *De Schone Zakdoek* als inspiratiebron had gediend om *Parade der profeten* in april 1944 in een kleine oplage uit te brengen. (Het laatste nummer van *De Schone Zakdoek* is van februari-maart 1944.)

De bloemlezing heeft lang op zich laten wachten, al had Buddingh' al eerder plannen geopperd. 'Ik heb na de oorlog — begin vijftiger jaren, vermoed ik — nog eens geprobeerd

Van links naar rechts: Theo van Baaren en Gertrude Pape; voor: E. van Moerkerken, Carry van den Heuvel en L. Th. Lehmann. Foto E. van Moerkerken.

om bij Bert Bakker een keuze uit die collectieve gedichten [uit *De Schone Zakdoek*] gepubliceerd te krijgen. Het is er nooit van gekomen; jammer, het zou toch wel een — ook nu nog — curieus boekje zijn geworden. Ik weet nog dat Bert Bakker mij schreef — of vertelde — dat hij de verzen aan Roland Holst had laten lezen en dat die er niet veel in zag. En ook van het idee, om een bloemlezing uit *De Schone Zakdoek* in boekvorm uit te brengen, is niets gekomen. En misschien is dat ook maar het beste: legenden moet je niet tot werkelijkheid proberen te maken. Er zijn er al zo weinig. (Goede dan.)<sup>14</sup>

Wat Theo van Baaren en Gertrude Pape betreft, is de bloemlezing leuk omdat alle medewerkers nu ook wat hebben, als aandanken. In zijn inleiding op de bloemlezing schrijft Van Baaren:

‘Wij hebben getracht een kleine ruimte open te houden voor de doortocht van de geest van een vrije cultuur die zich niet aan opgelegde wetten van politieke machthebbers wilde onderwerpen. Voor zover wij daarin geslaagd zijn hebben wij dat met ons allen gedaan, genoemd en ongenoemd, en daarom staat voor mij deze bloemlezing vooral in het teken van de dankbaarheid jegens allen die Gertrude en mij geholpen hebben de oorlog geestelijk ongebroken en weerbaar te doorstaan.’

*De Schone Zakdoek* had ook haar eigen boekenserie, natuurlijk ook in een oplage van één en onder de label CLEAN KERCHIEF INC.(ORPORATED)

- Gertrude Pape, *Les Mémoires Thérèse* (z.j.);
- Theo van Baaren (*Tekst*) & E. van Moerkerken (*Foto*), *Askese* (1945);
- Theo van Baaren (*Tekst*) & Gertrude Pape (*Illustraties*), *Hommage Buddingh* (z.j.);
- Theo van Baaren, *Ethnografische Varia* (1945);
- (Gertrude Pape), *Maisie's Album* (z.j.);
- (Gertrude Pape), *Maisie's First Scrapbook* (z.j.).

Theo van Baaren heeft na *Gedichten* (1939) tot nog toe de volgende bundels gepubliceerd:

- *Versteend zeevier* (1944) (om redenen van censuur geantedeerd op 1941); *Hoe-korter-hoe-liever* (1976); *Op het water geschreven* (1978); *De leegte tussen twee lampen* (1979); *In de lussen van de taal* (1980); *Een wereld van as* (1981); *De steen vergat te bloeden* (1983); *Dromen hardop* (1984) en *In mensen een onbehagen. Tegendraadse notities* (1984). In 1982 verschenen van zijn hand notities in het *Hollandse Maandblad* onder het pseudoniem Peter Bar. Tot op de dag van vandaag maakt hij collages die zeer surrealistisch zijn. Gertrude Pape publiceerde onder het pseudoniem Evelyn Palmer in de clandestiene Schildpadreeks een bundeltje *Verses by a female Robinson Crusoe* (1944).

Ik hoop met bovenstaande artikel een wat schreeuwerig zinnetje alsnog wat inhoud te hebben gegeven.



## Noten

1 Van Baaren, Theo. *De leegte tussen twee lampen* (1979), p. 56.

2 Niet 'dinsdagavonden' zoals Hans van Straten in *Utrecht in tekst & beeld* (1984), (samenstelling door Arjaan van Nimwegen en Richard van den Dool) meent. Volgens Theo van Baaren is deze vergissing ontstaan omdat Van Straten in de war is geweest, 'en dat is heel vleiend' met de culturele dinsdagavonden van Stéphane Mallarmé. (Theo van Baaren en Gertrude Pape in gesprek met mij, d.d. 28-12-1984.)

3 De mensen die Lisette Lewin in haar boek *Het clandestiene boek 1940-1945* (1983), p. 276 noemt, waren wel medewerkers maar behoorden niet allemaal tot de vriendenkring. Haar opmerking (p. 275) dat de recensenten de inleiding klakkeloos overnamen en dat als reactie daarop postzakken vol ingezonden brieven binnenkwamen, slaat op een bespreking in een landelijk dagblad die verscheen naar aanleiding van de bloemlezing.

4 Van Baaren, Theo. In: Buddingh', C., Pape, Gertrude en Van Baaren, Theo. *De Schone Zakdoek 1941-1944* (1981), p. 10.

5 Dit contact zou verbroken zijn omdat Van Moerkerken tegen Breton had gezegd dat hij en Van Geel stalinisten waren. Zie hiervoor: Guépin, J.P. in: *De ene kunst leeft nooit zonder de andere, althans bij mij* (1977). (Samenstelling E. de Waard, m.m.v. K. Ankerman en T. van Deel), p. 23.

6 Aldus Theo (van Baaren) en Gertrude (Pape) op een briefkaart aan Cees (Buddingh') en Tony (Bosman), d.d. 2-6-1941 (bloemlezing p. 11). 7 Theo van Baaren en Gertrude Pape in gesprek met mij d.d. 28-12-1984.

8 Eind 1984 verscheen in beperkte oplage xxii *kwasi kadavers* van C. Buddingh', opgedragen aan Gertrude en Theo van Baaren. De gedichten zijn in zoverre kwasi dat Buddingh' ze alleen gemaakt heeft. Aanvankelijk was het de bedoeling om ze samen met Theo van Baaren te maken.

9 Constant Schröders publiceerde vorig jaar de verhalenbundel *Ontdekkingstochten*.

10 Ook al vermeldt Cato Cramer dat niet in haar overzichtscatalogus 1945-1974 *Willen Hussem, de kracht van de penseelstreek* (1984).

11 Lewin (1983), p. 276

12 Lewin (1983), p. 276.

13 Guépin, J.P., in: 'Surrealistische objecten. Foto's van E. van Moerkerken', uit: *De ene kunst leeft nooit zonder de andere, althans bij mij* (1977), p. 13-21.

14 Buddingh', C. *Verveling bestaat niet. Nieuwe dagboeknotities* (1972), p. 112-113.

Karel Korswagen maakte naar aanleiding van de bloemlezing voor KRO's *Spektakel* een radioprogramma dat op 3-11-1981 uitgezonden werd. L. Th. Lehmann, Ad den Besten, P. H. van Moerkerken, Gertrude Pape en Theo van Baaren waren hierbij aanwezig. Volgens Van Baaren was het allemaal te bewust humoristisch gemaakt.